

УДК 141. 319.8(430)“17/18”(092) : 123

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК У ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ Г. ГЕГЕЛЯ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ СВОБОДИ І НЕОБХІДНОСТІ

Марія Голяш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
ms.golyash@gmail.com*

Беручи до уваги той факт, що для Г. Гегеля філософія історії була процесом співвідношення свободи і необхідності та їхнього розгортання через діяльність світової історії, здійснено спробу пояснити місце і роль людського чинника в зазначеному процесі з обов'язковим врахуванням особливостей загальнофілософського світогляду німецького філософа, згідно з яким йдеться про диктат світового духу, загального розуму над індивідуальністю людської особи. Це, безумовно, дає змогу наголосити на тому великому значенні, яке надається мислителем стосовно свідомої діяльності людей та історії, як похідному явищу, результату цієї діяльності. Дослідження філософсько-історичних ідей Г. Гегеля постає філософсько-історичною підставою становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні, де центром є людина і все, що має відношення до неї.

Ключові слова: філософія історії, історія, суб'єкт, об'єкт, людина, діяльність, свобода, необхідність, природа.

Філософсько-історична тематика займає чільне місце у спадщині представників класичної німецької філософії (І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шелінга і Г. Гегеля). Найбільш окреслено вона постає у Ф. Шелінга та Г. Гегеля: у першого ми знаходимо її у вигляді частини “Системи трансцендентального ідеалізму”, зокрема практичну її сторону, яка й означена поняттям “філософія історії”, а в другого – в ролі самостійної фундаментальної праці – “Філософія історії”. Тут варто наголосити, що коли йдеться про антропологічний чинник у філософії історії класичного німецького ідеалізму, то, очевидно, його треба розуміти достатньо широко, а не однобічно. Означення цього постає у поняттях “людина”, “суб'єкт”, “індивід”, “особа” і навіть “дух” та інші. Своєрідним виявленням такого чинника, його модифікацією і є головна проблема філософії історії представників класичної філософії. У цьому контексті серед сукупності проблем у тематиці філософії історії виокремлюється основна – співвідношення суб'єктивного та об'єктивного. Під першим розуміємо свідому діяльність людей, під другим – історію як її похідне явище, як результат. До того ж, як зазначає у своїх наукових працях відомий український філософ М. Булатов, вказане співвідношення, своєю чергою, постає так, що кожна людина свobodно і свідомо переслідує свої цілі, працює задля своїх потреб, а в результаті виникає загальний історичний рух, якого ніхто не передбачував, що й позначається поняттям необхідності. Отже, головним категоріальним відношенням філософії в історії класичного німецького

ідеалізму загалом і є співвідношення свободи і необхідності. Ми ж приділимо в цьому плані увагу в розгляді позиції Г. Гегеля, який немов би увінчує поступальний розвиток зазначеної філософсько-історичної проблеми в межах класичної німецької філософії. Вона вже набуває достатньо конкретизованого змісту, що дає змогу виокремити ті моменти, які максимально спроектовуються на актуальні питання сучасного суспільно-історичного процесу та філософії загалом. У цьому контексті актуалізація гегелівської ідеї співвідношення свободи і необхідності отримує плідне означення при аналізі процесів і проблем сучасного етапу становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні. Адже в нашому демократичному суспільстві створюються умови для широкої свідомої і свobodної реалізації громадянами своїх конкретних цілей і завдань з усвідомленням їхньої історичної необхідності. Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства зумовлюють потребу ще раз поглянути на гегелівське розуміння природи взаємозв'язку свідомої діяльності особистості та результатами цієї діяльності, її наслідками, тобто з тим, що підпадає під визначення необхідності. Адже потенційна схильність нашого суспільства до будь-яких змін потребує пізнання їхніх причин з огляду на подальше місце спрямування їхнього розвитку. Повертаючись до думок раніше згаданих німецьких філософів, а саме: І. Канта, Й. Фіхте і Ф. Шелінга, необхідно наголосити, що з'ясування місця людини у філософії історії Г. Гегеля не народжене першопочатково завдяки інтелектуальним зусиллям цього мислителя. В І. Канта під загальним суб'єктом історії розуміють "план природи". І хоча кожен індивід діє свідомо, здійснює свою діяльність, переслідуючи свої цілі, тим не менше, у своїй сукупності ці дії не мають планомірного характеру. Філософ тому відшуковує такий план у природі, який є дороговказом для поступу індивідів в історичному процесі. Тим самим І. Кант виносить свободу людини за її межі, в природу, і тому вона постає як засіб для Абсолюту. Й. Фіхте, на противагу І. Канту, не бачить у природі "плану", для нього суб'єктом (загальним) історії є Я, як абсолютне, нескінченна діяльність. І свобода цього Я є здатністю визначатися лише самим собою. Сфера необхідності – природа. Вона лише перешкода, межа для абсолютного суб'єкта. Останній сам себе обмежує, покладаючи природу. Але вона необхідна, оскільки, лише долаючи її, суб'єкт отримує свободу. У Й. Фіхте ідеалом розвитку історії є збіг абсолютного Я та індивідуального, "емпіричного Я". Але для філософа при всій апеляції його до безмежної активності абсолютного Я, свobodний індивід "емпіричне Я" є ніщо, бо воно ніколи не в змозі відтворити, відновити все, що є продуктом творчості (безсвідомої) Я. Таким продуктом і є природа як сфера необхідності. Саме завдяки останній Я само себе обмежує, що засвідчує про момент збігу свободи і необхідності.

Ф. Шелінг у своїй філософії історії демонструє блискучий зразок поєднання свободи і необхідності, свідомого і безсвідомого. Але при всьому тому, що вихідним принципом своєї філософії історії Ф. Шелінг зробив фіхтевське Я, тобто абсолютну діяльність, все ж людина як окремих індивід у нього відійшла на задній план. Це тому, що вбачаючи свободу в пізнанні історичної необхідності, носієм останньої не є, однак, індивід, окремих суб'єкт, а рід. Людська історія є, на його думку, етап у русі абсолютної тотожності мислення і буття (абсолюту); світового розуму, що стосується людей, то це абсолют виявляє себе у вигляді інтелектуального споглядання на шляху злиття, збігу їх з абсолютном як вищою об'єктивністю. Забігаючи наперед стосовно позиції Г. Гегеля в цьому плані, можна зазначити дещо спільне для всіх цих філософів, про що і стверджує М. Малахов: "І яке б витлумачення не одержала у Фіхте, Гегеля чи у Шелінга та основа тотожності духовного і матеріального,

яка фігурує у Канта під іменем “Бога”, його введення в кінцевому підсумку призводить приблизно до тих же наслідків відносно свободи “емпіричного індивіда”, що й в системі Канта. Людина постає лише засобом для діяльності абсолюту” [8, с. 116]. Що стосується української філософії, то в ній ще немає свого спеціального наукового дослідження проблеми з’ясування місця антропологічного чинника у філософії історії Г. Гегеля та особливо в контексті її головної проблеми – діалектичної свободи і необхідності. Та й взагалі помітного інтересу до філософії Г. Гегеля не виявлялось. Її тематика і проблематика відійшла в тінь. На це є певні об’єктивні й суб’єктивні причини, але це вже дещо інша тема, яка потребує свого спеціального аналізу. На сьогодні маємо чи не єдину фундаментальну працю з історії класичної німецької філософії: М. Булатов “Класична німецька філософія в 2-х частинах”. У “Частині II. Гегель. Фойєрбах” ми знаходимо фундаментальний аналіз усіх частин філософії, зокрема й філософії історії. Ось його оцінка в стислому вигляді “гегелівської філософії історії”: “Вона є найбільш розвинутою філософією історії для першої третини ХІХ ст., із погляду всієї європейської історичної думки, і в контексті німецької філософської класики. У філософії історії Гегеля ми знаходимо цілу низку раціональних ідей: розуміння історії як прогресу свободи; виокремлення головних стадій розвитку останньої і основної тенденції – прогрес в напрямку все загальності свободи; зв’язок свободи і держави; діалектика свободи і необхідності, роль географічного середовища і багато інших...” [1, с. 382]. Водночас М. Булатов зазначає, що гегелівська концепція філософії історії має і низку недоліків: “... Незважаючи на багато елементів гуманізму, в гегелівській концепції людина ще не стала самоціллю” [1, с. 383]. Очевидно, і постає необхідність у дослідженні “багатьох елементів гуманізму”.

Мета статті – реконструювати головні положення гегелівського розуміння філософсько-історичного співвідношення свободи і необхідності в контексті встановлення в ньому місця активної ролі людини як суб’єкта діяльності, так і світового носія всезагального духу.

Якщо в кантівській концепції свобода і необхідність є антиномічними категоріями, то Г. Гегель, навпаки, вважає помилковим їхнє взаємовиключення. Зокрема, останнє доволі часто він вбачає у формальному визначенні свободи як сваволі. На думку німецького філософа, “розуміння свободи як можливості робити все, що завгодно, свідчить про повну відсутність культури думки, в якій немає навіть натяку на розуміння того, чим є самі в собі та для себе свободна воля, право, моральність тощо” [4, с. 80]. Зміст поняття сваволі в такому разі впливає не із природи волі діючого суб’єкта, а із випадковості, адже його дії зумовлені змістом лише останньою: звідси Г. Гегель робить висновок, що “сама сваволя є причиною несвободи” [4, с. 81]. Скеровуючи свої дії визначеним випадковим змістом, суб’єкт втрачає свою свободу. Справжня ж “істинна свобода – свобода у формі мислячої субстанції. Для досягнення свободи потрібно пізнати сутність необхідності, зміст ідеї, наданої випадком, що призводить до розуміння свободи як “пізної необхідності” [4, с. 94–95]. Останнє положення, починаючи з Б. Спінози, який одним із перших у межах індивідуального виміру свободи визначав її як пізнану необхідність, є одним із головних у концепціях філософів Нового часу.

Г. Гегель розглядає свободу в соціальній сфері через її об’єктивацію в зовнішній реальності у формі різних суспільно-правових відносин. Зміст свободи німецький філософ виводить у трьох основних значеннях, виражених через співвідношення свободи та права.

Перше з них пов'язане із визначенням ідеї права як свободи, “істинне розуміння якої досягається лише тоді, коли вона пізнається в її понятті й наявному бутті цього поняття” [4, с. 59]. Друге визначення отожднює право із певним ступенем і формою свободи. Відповідно до третього, “право визначається як закон (“позитивне право”), предметом якого є зовнішній бік людських стосунків” [4, с. 65]. Варто також наголосити на тому, що свобода, згідно з І. Гегелем, є субстанцією та основним змістом волі, при цьому волі розвинутої, розумної (яка тільки й може бути свobodною). Тож друге розуміння, пов'язане із правом як певним ступенем і формою свободи, німецький філософ розкриває через діалектику свobodної волі. Кожна наступна форма конкретизації поняття права “діалектично знімає” суперечності попереднього. Зокрема, для того, щоб не залишитися абстрактною ідеєю, воля має об'єктивуватися в реальному бутті. Перший вид свободи постає у формі зовнішніх предметів, з якими пов'язане право власності. Це, на думку Гегеля, – сфера формального й абстрактного права, яке заперечується формою моральності, тобто єдністю волі в її понятті й волі конкретного суб'єкта. Такий ступінь розвитку права філософ пов'язує із сім'єю, але з утратою моральності вона розпадається і “її члени стосуються один одного як самостійні індивіди, поєднані між собою потребою один в одному” [4, с. 95]. Цей ступінь відображає громадянське суспільство, на зміну якого приходить найбільш конкретно виражена форма свободи – держава, оскільки вона “підпорядкована лише вищій абсолютній істині світового духу” [4, с. 95]. Держава і громадянське суспільство виконують різні функції. Держава, на думку І. Гегеля, “уособлює абсолютну раціональність, розумність, вона діє, підпорядковуючи свої зусилля усвідомленим цілям”, тоді як громадянське суспільство є царством схильності людей до самодіяльності” [4, с. 96]. Свобода в державі є розумною свободою державно організованого народу, а в громадянському суспільстві свобода – це взаємодія та взаємозв'язок вільних, незалежних індивідів.

Окрім розуміння і проблеми співвідношення свободи і необхідності у руслі філософії історії, І. Гегель у праці “Наука логіки” подає гносеологічне й онтологічне розуміння свободи. Категоріальне осягнення її досягають аналізом категорій необхідність–причиновість–свобода. Необхідність розкривається як взаємодія (єдність причини і наслідку). Взаємодія постає як внутрішня дія чи діяльність певного об'єкта або істоти. У такому розумінні вона є цілісним утворенням, що діє із себе, а не ззовні. Саме це філософ вважає свободою. “Необхідність стає свободою не тому, що вона зникає, а від того, що лише внутрішня її тотожність виявляє себе” [3, с. 224]. Цю внутрішню тотожність він також називає поняттям: “Свобода виявляється історичною необхідністю і способом відношення поняття. Необхідність як така ще не є свободою, але свобода має своєю передумовою необхідність і містить її в собі як зняту” [3, с. 337]. Проте й у всіх своїх працях І. Гегель наголошує, що свобода не заперечує, а передбачає необхідність. Від абстрактних міркувань про свободу мислитель переходить до розгляду розвитку світової історії. Саме тут, як зазначає М. Булатов, “в аналізі розвитку всесвітньої історії, де простежується поетапне дослідження свободи як субстанції духу, людини, народу – розкривається поняття свобода” [1, с. 356]. І. Гегель сформував головне з положень, схему, дефініцію розвитку історичного: “Всесвітня історія є прогресом у розумінні свободи, – прогрес, який ми повинні пізнати в його необхідності” [2, с. 19]. Таке розуміння історії, зазвичай, посилене і загальнофілософською настановою мислителя. Йдеться про те, що в кожному епоху люди настільки вільні, наскільки абсолютна ідея втілила принцип свободи в історію, а також наскільки люди усвідомлюють свою

свободу. В основі рабства, за Гегелем, лежить те, що людина не усвідомила себе вільною, а здійснити цей крок допомагає Дух у прояві необхідності, який розвиває свідомість. Хоч історія зі своїми різноманітними подіями має багато суперечностей, Г. Гегель наголошує, що роль філософії тут полягає лише у відблиску ідеї, що відображається у всесвітній історії. Його цікавість полягає передусім у тому, щоб показати пізнання ходу розвитку цих ідей, а саме – ідеї свободи. Так прогрес свободи – це “прогрес у свідомості свободи”, це не що інше, як “розвиток поняття свобода, який відбувається не в порожній стихії свідомості, а в реальній історії” [2, с. 20]. Звідси ми бачимо, що ступінь свідомості свободи визначає певний етап історичного процесу, який втілює собою конкретний всесвітньо-історичний індивід – той чи той народ. Не менш цікавим розділом у філософії історії Г. Гегеля є вчення про засоби, завдяки яким свобода здійснює себе у світі. “Свобода як така є внутрішня, а засоби зовнішні, вони завжди впадають в очі і їх можна простежити в історії” [2, с. 20]. Розгляд кожного історичного етапу переконує нас у тому, що дії людей впливають з їхніх потреб, пристрастей, інтересів, здібностей, які відіграють визначальну роль. Звісно, можна знайти і спільні цілі для певної групи суспільства чи народу: бажання добра, благородна любов до батьківщини, але ці “чесноти не відіграють такої визначальної ролі у ставленні до світу чи до того, що в ньому відбувається” [2, с. 20]. Безумовно, помилково буде стверджувати, що ніхто не керується цими чеснотами у своїй діяльності, але в порівнянні із масою людського роду це число буде мізерним. Цю думку підтверджує Г. Гегель у праці “Лекції з філософії історії”, вважаючи, що “найбільшу силу мають пристрасті, корисливі цілі, задоволення егоїзму; сила їх у тому, що вони не визнають жодних меж, які для них прагнуть встановити право і моральність. Ці сили ближчі до людини, ніж штучне і тривале виховання, які привчають людину до порядку і поміркованості, дотримання права і моральності. Коли ми спостерігаємо цю гру пристрастей і бачимо наслідок їхнього шаленства, нерозсудливості, які нівелюють благі наміри; коли ми бачимо скільки лиха, зла і загибелі процвітаючих держав приносить це, – ми можемо лише відчувати глибоку печаль із приводу такої жорстокої мінливості” [2, с. 21]. Через зображення реальної складності й драматизму історичного процесу і пробиває собі дорогу свобода. Вона є чистою і милостивою лише в абстрактному вигляді чи у формі загального принципу, а в реальності вона пов’язана з боротьбою і кров’ю. Розуміє це і Г. Гегель: “Коли ми дивимося на історію, як на таку бійню, на якій приносяться в жертву щастя народів, державна мудрість, індивідуальні чесноти, то неодмінно виникає питання: для кого, для якої кінцевої мети були принесені ці жахливі жертви?” [2, с. 21]. Відповідь тут проста: кінцевою метою і є реалізація свободи. Адже взята як принцип, як думка, намір свобода за фактом ще не дійсна. А щоб стати дійсною, потрібне “виявлення у дії, здійсненні, принципом якого є воля, діяльність людини взагалі” [2, с. 21]. У будь-якій діяльності людина завжди переслідує певну мету і зацікавлена в її здійсненні. Проте не варто опускати те, що кожен “діючий індивід це передусім приватна особа, яка має свої особливі потреби, прагнення, зацікавлення, інтереси. Тому дуже часто виникають докори у переслідуванні власної вигоди особам, які займаються важливими суспільними чи політичними справами” [2, с. 21–22]. Звісно, Г. Гегель не виправдовує недобросовісних політиків, економістів чи інших важливих осіб. Він вкотре намагається наголосити, що будь-яка дія людини насамперед виходить з її власних мотивів, переконань і пристрастей. Під останньою філософ розуміє суб’єктивну енергію людини, спрямовану на здійснення будь-якої мети чи досягнення інтересу. Виходячи із вище сказаного, ми бачимо, що в предмет

дослідження філософії історії Г. Гегелем входять два головні моменти: перше – ідея свободи, друге – людські пристрасті. Перший момент становить основу, а другий розгортає перед нами всесвітню історію. А “конкретним центральним пунктом і об’єднанням цих двох моментів є моральна свобода в державі, яка відбувається через діяльність людей” [1, с. 358]. Виходить так, що “живі індивіди і народи, шукаючи і досягаючи свого, водночас є засобами і знаряддями чогось вищого, про що вони нічого не знають і що вони несвідомо виконують... У самому всесвітньо-історичному процесі ...чиста остання мета ще не є змістом потреби й інтересу, і між тим, як останній є несвідомим щодо цієї мети, загальне все ж міститься в приватних цілях і здійснюється завдяки їм” [2, с. 25]. Відбувається так званий внутрішній несвідомий процес, який Г. Гегель називає необхідністю, а те, що у свідомій волі людей постає їх інтересом, – свободою. Отже, ми бачимо, що сформульована проблема отримує форму питання про поєднання свободи і необхідності, діалектичний перехід однієї в іншу. У такому випадку необхідність і постає перетвореною людською свободою, тобто люди діють свobodно, а результатом цієї діяльності є історія, дещо незалежне від цієї свободи, неусвідомлюване, що і є необхідністю (історичною). Тому фактично необхідність у своїй перетвореній формі (в ролі свободи) і є суб’єктом історичного процесу: не в індивідуальному сенсі суб’єктом, а в загальному (загальноісторичному).

Така ж проблема існувала у філософії Й. Фіхте, особливо у Ф. Шелінга, який у діалектиці вбачав головний характер історії. Г. Гегель теж пояснює, що у “всесвітній історії, якщо простежити дії людей, то виходять дещо інші результати, ніж ті, до яких вони прагнуть від самого початку. Вони домагаються задоволення своїх інтересів, але завдяки цьому здійснюється ще і щось подальше, щось таке, що приховано міститься в них, але не визнавалося ними і не входило в їх наміри” [2, с. 25]. Наведений Г. Гегелем приклад наочно показує, що для пояснення діалектики свободи і необхідності не потрібна особлива ідея, яка через пристрасті індивідів намагається проникнути в світ і здійснитися. “Результат діяльності людини ніби вплітається в природу, яка йде своїм ходом і підминає під себе результат дії; або ж численні дії людей, переплітаючись і стикаючись, що веде до такого підсумку, який ніхто не передбачав і не бажав” [1, с. 360]. У цьому контексті Г. Гегель вважав, що тільки політично організована нація здатна діяти як історична сила, бездержавним народам він зовсім відмовляв в історичному розвитку.

Отже, проблема чи то в плані “приватної особи” чи “індивіда” у філософії історії Г. Гегеля займає чи не найголовніше місце. Його погляди на цю проблематику як схвалювали, так і критикували. Проте його міркування не втратили своєї актуальності, значущості й до сьогодні. Неогегеліанець Б. Кроче вважає, що Г. Гегель заперечує значення індивідуальної активності в суспільно-політичному житті та на основі цього звинувачує його, з одного боку, в макіавелізмі, а з іншого, – в “теократизації” держави як вищої і абсолютної сили [7, с. 145]. Відомий мислитель-гуманіст А. Швейцер критикує Г. Гегеля за його погляд на моральний фактор в історії людства, який спричинив розрив між людською діяльністю та ідеями прогресу: “У світогляді Гегеля розпадається союз між етикою і вірою в прогрес; у нього більше віри в прогрес, ніж сприяння його здійсненню” [10, с. 226]. Однак усупереч односторонності цих думок ми маємо все ж однозначний факт: Г. Гегель відводить людині значуще місце в картині світової історії і намагається пояснити її роль як вольового і вільного індивіда, здатного до вибору і причетного до історичного процесу. Питання може стояти лише так: чи правильно ця роль визначена і наскільки змістовно подане гегелівське

трактування цієї проблеми. У будь-якому разі, як справедливо вважає А. Карась: "...Гегель розглядав свободу в сенсі духовного процесу, що розгортається в діалектиці понять, формою якого є в тому числі індивідуальне мислення. Необхідність у Гегеля не носила характеру детермінації, яка сліпо зумовлює людину" [5, с. 326].

Г. Гегель уперше в цьому руслі поставив питання про специфіку історичного детермінізму. Особливий інтерес у цьому зв'язку ставиться розуміння ролі всесвітньоісторичних особистостей. Їхній перелік далеко не несподіваний – це передусім Олександр Македонський, Цезар, Наполеон. Важливіше те, що в поясненні їхньої ролі в історії Г. Гегель рішуче відійшов від традиції абсолютизації особистих якостей, хоча відвів їм важливу роль. "Подібно до будь-якого індивіда, історичні особистості переслідують егоїстичні цілі" [2, с. 29]. Цезар боровся за свою честь і безпеку, які могли бути забезпечені тільки в разі військово-політичної перемоги над його супротивниками. Це передбачало завоювання одноосібної влади – і з певних моральних мотивів негативну, корисливу ціль. Здійснення цієї мети потребувало неабияких особистих якостей. "Те, що йому ... принесло здійснення його передусім корисливої мети, ...згодом виявилось необхідним добрим визначенням у римській і всесвітній історії" [2, с. 29–30]. Історичні особистості діють нестандартно, вловлюючи в ході речей те, що від інших приховано. На думку Г. Гегеля, їх треба назвати героями, але не варто результати їхньої діяльності приписувати винятково їм. Адже "об'єктивно вони відчували і здійснювали те, що потрібно було для держави чи для суспільства, хоч можливо не усвідомлювали до кінця значущості своєї мети, керуючись власними мотивами" [2, с. 33]. Г. Гегель звертає увагу на те, що доля великих особистостей зазвичай нещаслива, вони з'являються на історичній сцені не для спокою, все їхнє життя – важка праця. Вони рано помирають, як Олександр Македонський, їх вбивають, як Цезаря, або засилають, як Наполеона. Пояснення просте: коли історична мета здійснена, потреба в них пропадає, і тим або іншим способом вони усуваються від активної діяльності [2, с. 64–68]. У розумінні ролі великих особистостей заслуга Г. Гегеля полягає в тому, що він долає уявлення про них як про щасливі або трагічні випадковості. Філософія історії Гегеля – одна з перших нетеологічних спроб підвести під діяльність особистості в історії таку підставу, яке надає суб'єктивним установкам, цілям, намірам історично значущий сенс і тим самим наділяє індивідуальні дії характером соціально-дієвого чинника. У своєму розумінні ролі великих особистостей Гегель також виступає проти так званого психологічного підходу. Не можна, на його думку, пояснювати історію особливостями характерів великих людей, скажімо, "пристрастю до завоювань" Олександра Македонського, адже тоді суб'єктивно незалежний активний мотив стане метою історії, а результат лише засобом. У праці "Звіти установчих зборів королівства Вюртемберг" (1817) Г. Гегель писав: "Ще недавно був поширений психологічний погляд на історію, найбільше значення надавали так званим таємним намірам окремих індивідів. Однак сьогодні історія знову шукає для себе свою гідність у зображенні природи і ходу розвитку в розумінні характеру історичних особистостей на підставі того, що вони роблять" [6, с. 430].

У "Філософії історії" та інших працях Г. Гегель неодноразово повертався до думки про те, що особистість людини, зокрема величної постаті, формується на основі соціальної спільності, якій він належить: "Народний дух ... становить субстанціальну основу індивіда. Кожна людина з'являється на світ серед свого народу і належить його духу" [2, с. 381]. А оскільки найбільш повним втіленням народного духу є держава, саме вона відіграє

найважливішу роль у соціалізації індивідів: "... Всі великі люди формувалися самі собою, але тільки тому, що вони освоювали те, що вже створило державу" [2, с. 113]. Отже, історичні особистості – не подарунок долі, а продукт історичного розвитку конкретного суспільства. Риси їхнього характеру випадкові з погляду історичної необхідності, але не випадкові в контексті формування їхнього соціально-культурного середовища. Таке твердження влучно повторюють слова К. Маркса: "...Історія мала б дуже містичний характер, якби випадковості не грали жодної ролі ...Прискорення й уповільнення напруги залежать від цих випадковостей, серед яких фігурує також і такий "випадок, як характер людей..." [9, с. 175].

Оскільки, згідно з Г. Гегелем, історією править розум (закономірність), а люди, зокрема історичні особистості, лише засоби здійснення цілей світового розуму, може скластись враження, що цей філософ як адвокат духу байдужий до долі індивіда, а його філософія меншою мірою не гуманістична. Таке враження, ще раз наголошуємо, помилкове і спотворює гегелівську філософсько-історичну концепцію думки, хоча зрозуміло, що загальна філософсько-світоглядна позиція Г. Гегеля і давала підстави до таких висновків (історичний процес є лише нескінченне саморозгортання ідеї, розуму, духу). У "Філософії історії" мислитель, кажучи про те, що історичний розвиток передбачає жертву особистих інтересів людей, робить важливе застереження: "Індивіди підводяться під категорію засобів, однак у них є така сторона, яку ми не наважимося розглядати тільки з цього погляду. Ця сторона – сфера моралі, моральності й релігійності" [2, с. 32]. Зазвичай, коли йдеться про засіб, мають на увазі щось зовнішнє щодо мети. Але в історії, на думку Гегеля, цілі людей опосередковано пов'язані з розумною метою історії, отже, їх жертви мають сенс особливо перед людством у перспективі більшої цінності для історичного процесу. При цьому для Г. Гегеля не має значення соціальний статус людини, для нього цінна кожна особистість: "Релігійність і моральність обмеженого існування звичайного пастуха у своїй замкнутості й обмеженості абсолютно простими життєвими відносинами володіє нескінченною цінністю, причому рівнозначною до освіченості вченого" [6, с. 109].

Сказане вище дає змогу зробити висновок: людина в розумінні Г. Гегеля, як об'єкт філософського пізнання, – надзвичайно складне утворення, і у філософії XIX–XX ст. ми натрапляємо, як правило, лише на той чи інший зріз. У його "Філософії історії" проблему поставлено в певній площині: філософ розглядає питання про місце людини в суспільно-історичному і культурно-історичному поступі, зокрема через співвідношення проблеми свободи і необхідності в діяльності людини чи суспільства. Хоча будь-яке відношення людини до світу є так чи так ціннісно забарвленим, але особливо очевидно це виявляється в тих випадках, коли предметом світоглядного осмислення стає сама людина. Людина – єдина істота, яка є проблемою для самої себе і головною темою дослідження філософії історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Булатов М. Немецкая классическая философия. В 2-х частях. Часть 2. Гегель. Фейербах. К.: Стилос, 2003. – С. 541.
2. Гегель Г. Лекции по философии истории // Соч.: В 14 т. – Т. 8.
3. Гегель Г. Наука логики // Энциклопедия философских наук. – М., 1974. – Т. 2.
4. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – С. 524.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – С. 520.

6. Каримський А. Філософія історії Гегеля. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 270.
7. Кроче Б. Теорія і історія історіографії / Пер. с іт. І. М. Заславської. Науч. Редактирование М. Л. Андреева. – М.: Школа “Язика русской культуры”, 1998. – С. 192.
8. Малахов В. Проблема нравственной свободы в этике Канта // Критические очерки по философии Канта. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 109–123.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений. – М., 1996.
10. Швейцер А. Культура и этика // Пер. с нем. Н.А. Захарченко, Г.В. Колшанского. – М.: Прогресс, 1973. – С. 343.

THE ANTHROPOLOGICAL FACTOR IN HEGEL'S PHILOSOPHY OF HISTORY IN THE RATIO OF FREEDOM AND NECESSITY

Maria Holyash

*National University of Lviv Ivan Franko
st. University, 1, m. Lviv, 79000, Ukraine,
ms.golyash@gmail.com*

Philosophical and historical subjects are of great importance in the legacy of German classic philosophy representatives (Immanuel Kant, Johann Fichte, Friedrich Schelling and Georg Hegel). But Schelling and Hegel give it more prominence. Schelling researches this topic in his work “System of transcendental idealism”, its practical side, which is also designated by the term “philosophy of history”. Hegel discovers it in an independent fundamental work “Philosophy of history”.

It should be noticed that anthropological factor in philosophy studies in the history of classical German idealism, obviously, should be understood widely enough, not as one-sided. The understanding of it is presented in the notions of “man”, “subject”, “individual”, “person”, and even “spirit” and others. In this context, the actualization of Hegelian idea of relation between freedom and necessity becomes prolific in the analysis of modern processes and problems of Ukrainian civil society formation and development. Indeed, in our democratic society there are conditions for conscious and freely realization of citizens' specific goals and objectives with the knowledge of their historical necessity. The problems of civil society formation and development need to contribute another look at Hegel's understanding of nature of relationship between personality's conscious activity and the results of it, its consequences, that falls within the definition of necessity.

Hegel considers freedom in the social sphere through its objectification in external reality in the form of various social relations. It should be also emphasized that freedom, according to Hegel, is the main content of the will, the will advanced and intelligent (which only can be free). State and civil society have different functions. The state represents the absolute rationality, reasonableness, it acts, subjecting its efforts to conscious aims, while civil society is the realm of human inclination to self-performance. In the state freedom is a reasonable freedom of people organized by state, but in civil society freedom is an interaction and relationship of free, independent individuals. However, in all his writings Hegel emphasizes that freedom does not deny, but foresees necessity. Thinker turns from abstract arguments about freedom to development of world history. The world history is a progress in the sense of freedom – progress that we need to know in its necessity. This

understanding of history is usually increased by the general philosophical idea of thinker. The point is that in every age people are so free, as the absolute idea has embodied the principle of freedom in history, and as people realize their freedom. According to Hegel, the basis of slavery is that human being do not realize itself freely, and the Spirit helps to make this step in the manifestation of necessity that develops consciousness. Although history with its variety of events has many contradictions, Hegel stresses that here philosophy is only a flare of idea that is reflected in world history. His is interested primarily to show knowledge of these ideas' progress, namely, the idea of freedom. Thus, progress of freedom is the progress in consciousness of freedom. No less interesting chapter in Hegel's history of philosophy is doctrine of means by which freedom carries itself in the world. Freedom itself is internal, but means are external, they always catch the eye and can be traced in history. Reviewing each historical phase convinces us that the actions of people arise from their needs, preferences, interests and abilities, which play a decisive role. Of course, you can find common goals for a certain group of society or people – desire of good, noble love of country, – but these virtues do not play such a decisive role in relation to the world or to ensure what happens in it. Certainly, it is a mistake to argue that no one is guided by these virtues in their activities, but compared to the mass of mankind that number will be meager. This view was confirmed in Hegel's work "Lectures on the Philosophy of History". Philosopher argues that passion, selfish goals, satisfaction of selfishness have the greatest power; their strength is that they do not recognize any borders that law and morality seek to establish for them.

The problem gets formulated in the question of combining freedom and necessity, dialectical transition of one to another. In this case the necessity arises and transforms human freedom. People act freely and history is a result of this activity, somewhat independent of this, unconscious, which is a (historical) necessity. So actually necessity in its converted form (as freedom) is the subject of history. Not in individual sense of subject, but in general (general and historical).

Keywords: history of philosophy, history, subject, object, person, activity, freedom, necessity, nature.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2016

Прийнята до друку 14.09.2016